

QIYNASH JINOYATI UCHUN JINOIY JAVOBGARLIKNI BELGILASHNING NAZARIY-HUQUQIY ASOSLARI VA AMALIY MUAMMOLARI

Toshkent davlat yuridik universiteti talabasi

Jo`rayev Javohir Jamil o`g`li

javohirjurayev104@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada qiynash jinoyatining nazariy asoslari, uning inson huquqlari tizimidagi o`rni hamda O`zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga kiritilgan so`nggi o`zgarishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu jinoyatni kvalifikatsiya qilishda yuzaga kelayotgan amaliy muammolar va ularni bartaraf etish yo`llari ko`rib chiqiladi. Maqolada huquqni qo`llash amaliyotini yagona tartibga solish, qiynash faktlarini aniqlashda dalillar bazasini mustahkamlash hamda ushbu turdagi jinoyatlar uchun javobgarlikning muqarrarligini ta`minlashga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar ilgari surilgan.

Kalit so`zlar: Qiynash, Jinoyat kodeksi, Inson huquqlari, Jinoiy javobgarlik, Xalqaro konvensiya, Tergov, Jismoniy azob, Ruhiiy bosim, Daxlsizlik.

Аннотация: В данной статье анализируются теоретические основы преступления истязания (пыток), его место в системе прав человека, а также последние изменения, внесенные в Уголовный кодекс Республики Узбекистан. Также рассматриваются практические проблемы, возникающие при квалификации данного преступления, и пути их решения. В статье выдвигаются научно-практические рекомендации, направленные на унификацию правоприменительной практики, укрепление доказательственной базы при выявлении фактов пыток и обеспечение неотвратимости наказания за данный вид преступлений.

Ключевые слова: Пытки, Уголовный кодекс, Права человека, Уголовная ответственность, Международная конвенция, Следствие, Физические страдания, Психологическое давление, Неприкосновенность.

Abstract: This article analyzes the theoretical foundations of the crime of torture, its place in the system of human rights, and the latest amendments introduced to the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. It also examines practical challenges arising in the qualification of this crime and proposes ways to address them. The article puts forward scientific and practical recommendations aimed at unifying law enforcement practices, strengthening the evidence base in detecting torture cases, and ensuring the inevitability of liability for such crimes.

Key words: Torture, Criminal Code, Human rights, Criminal liability, International convention, Investigation, Physical suffering, Psychological pressure, Inviolability.

Kirish

Inson qadr-qimmati va daxlsizligi har qanday demokratik jamiyatning oliy qadriyatidir. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 26-moddasida hech kim qiynoqqa solinishi, zo‘ravonlikka, boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki inson qadr-qimmatini kamsituvchi muomalaga yoxud jazoga mustahiq qilinishi mumkin emasligi qat’iy belgilab qo‘yilgan. Ushbu konstitutsiyaviy normaning hayotga tadbiiq etilishi bevosita Jinoyat kodeksining 110- va 235-moddalari ijrosi bilan bog‘liqdir. Ushbu konstitutsiyaviy tamoyillarning amaldagi ijrosi nafaqat huquqbuzarlik uchun jazo tayinlashda, balki inson huquqlarini himoya qilishning xalqaro standartlarini milliy qonunchilikka singdirishda ham namoyon bo‘lmoqda. Xususan, Jinoyat kodeksining 235-moddasi doirasida qiynoqqa solish harakatlari uchun javobgarlikning kuchaytirilishi hamda bunday jinoyatlarga nisbatan "murosasizlik" (zero tolerance) siyosatining yuritilishi davlatning inson omiliga bo‘lgan yuksak e‘tiborini ko‘rsatadi. Bu esa o‘z navbatida, tergov va sud organlari faoliyatida qonun ustuvorligini ta‘minlash bilan birga, fuqarolarning davlat organlariga bo‘lgan ishonchini mustahkamlovchi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, inson qadr-qimmatini kamsitishga qaratilgan har qanday harakatga barham berishda preventiv choralarining o‘rni beqiyosdir. Jinoyat kodeksining 110-moddasi orqali shaxsga nisbatan muntazam ravishda amalga oshiriladigan jismoniy va ruhiy tazyiqlarning oldi olinishi jamiyatda o‘zaro hurmat va bag‘rikenglik muhitini shakllantiradi. Binobarin, konstitutsiyaviy normalarning ushbu moddalar bilan hamohang qo‘llanilishi jamiyatda shaxs daxlsizligini shunchaki huquqiy tushuncha emas, balki kundalik hayot tarziga aylanishini kafolatlaydi va demokratik islohotlarning ortga qaytmasligini ta‘minlaydi.

Nazariy-huquqiy asoslar

Xalqaro huquqda "qiynash" tushunchasi BMTning 1984-yildagi "Qiynoqlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi turlariga qarshi konvensiya"si bilan tartibga solinadi.

Nazariy jihatdan qiynash ikki turga bo‘linadi:

1. Umumiy qiynash (110-modda): Shaxsning sog‘lig‘iga qarshi jinoyat

JKning 110-moddasi shaxsning salomatligi va jismoniy daxlsizligini himoya qilishga qaratilgan. Bu yerda "qiynash" tushunchasi tizimlilikni (muntazamlilikni) talab qiladi va odatda maishiy darajadagi ziddiyatlar, masalan, oila-turmush munosabatlarida ko‘p kuzatiladi. Huquqshunoslikda ushbu moddaning dispozitsiyasi shaxsga jismoniy yoki ruhiy azob berishning davomiyligiga urg‘u beradi. Bunda aybdorning maqsadi jabrlanuvchining irodasini sindirish yoki shunchaki beshafqat munosabatda bo‘lish

bilan cheklanadi. Subyektning aqli raso, 16 yoshga to‘lgan har qanday jismoniy shaxs bo‘lishi uning umumiy xarakterini belgilaydi.

2. Maxsus subyekt tomonidan qiynash (235-modda): Odil sudlovga va inson huquqlariga qarshi jinoyat

JKning 235-moddasi xalqaro huquq normalari, xususan, BMTning "Qiynashlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni tahqirlovchi turlariga qarshi konvensiyasi" talablariga muvofiq ishlab chiqilgan. Bu moddada "maxsus maqsad" (ma‘lumot olish, iqrornomaga majburlash yoki kamsitish asosida jazolash) markaziy o‘rin tutadi. Agarda 110-moddada jinoyat predmeti shaxsning sog‘lig‘i bo‘lsa, 235-moddada asosiy obyekt — davlat hokimiyatining obro‘si va insonning konstitutsiyaviy huquqlari hisoblanadi. Davlat xizmatchisi tomonidan sodir etilgan ushbu harakat hokimiyatni suiiste‘mol qilishning eng og‘ir shakli sifatida tasniflanadi, chunki u qonun ustuvorligi tamoyiliga bevosita zarba beradi.

Asosiy farqlar jadvali:

| Belgilar | JK 110-modda | JK 235-modda |
|----------------|-------------------------------------|--|
| Subyekt | Umumiy (istalgan shaxs) | Maxsus (mansabdor shaxs, huquqni muhofaza qiluvchi organ xodimi va b.) |
| Maqsad | Shaxsiy adovat yoki maishiy nizolar | Ma‘lumot olish, jazolash, qo‘rqitish |
| Huquqiy tabiat | Shaxsning sog‘lig‘iga qarshi | Odil sudlovga va inson huquqlariga qarshi |
| Muntazamlik | Majburiy belgi (muntazam urish) | Shart emas (bir marta qiynash ham javobgarlikka sabab bo‘ladi) |

O‘zbekiston qonunchiligidagi yangi islohotlar

Oxirgi yillarda O‘zbekiston jinoyat qonunchiligiga "qiynash" tushunchasini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish maqsadida muhim o‘zgarishlar kiritildi:

1. **Sanksiyalarning kuchaytirilishi:** 235-modda bo‘yicha javobgarlik choralari og‘irlashtirildi, bu korrupsiyaviy va tizimli qiynoqlarning oldini olishga xizmat qiladi.
2. **Lattentlikka barham berish:** Qiynoqlar natijasida olingan ko‘rsatmalarning dalil sifatida tan olinmasligi (protsessual "zaharlangan daraxt mevasi" tamoyili) qat‘iy belgilandi.
3. **Ombudsman va Milliy preventiv mexanizm:** Jazoni ijro etish muassasalarida monitoring tizimi yo‘lga qo‘yilishi, qiynash holatlarini aniqlashning amaliy mexanizmini yaratdi.

Amaliy muammolar va tahlil

Ilmiy va amaliy nuqtayi nazardan quyidagi muammolar dolzarbligicha qolmoqda:

Kvalifikatsiya muammosi: Amaliyotda JK 110-modda (Qiynash) va JK 104, 105-moddalar (Qasddan badanga shikast yetkazish) o'rtasidagi farqni aniqlashda murakkabliklar yuzaga keladi. Qiynashda asosiy belgi — jabrlanuvchining jismoniy yoki ruhiy azoblanishi "muntazamlik" xarakteriga ega bo'lishidir.

Ruhiy qiynashni isbotlash: Jismoniy iz qoldirmaydigan, lekin shaxsning irodasini sindirishga qaratilgan ruhiy bosimlarni ekspertiza qilish uslubiyoti hali yetarli darajada rivojlanmagan.

Lattentlik (yashirinlik): Qiynash jinoyatlari ko'pincha yopiq muassasalarda yoki guvohlarsiz sodir etilishi sababli, ularni fosh etishda zamonaviy videokuzatuv va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi pastligicha qolmoqda.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qiynash jinoyati uchun javobgarlikni belgilash nafaqat milliy jinoyat qonunchiligining vazifasi, balki davlatning xalqaro hamjamiyat oldidagi inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha majburiyatlarining asosiy ko'rsatkichidir. O'zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Konstitutsiyasi va Jinoyat kodeksiga kiritilgan o'zgarishlar "qiynoq" tushunchasini xalqaro standartlarga yaqinlashtirgan bo'lsa-da, amaliyotda quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

1. **Huquqiy dualizm:** JKning 110- va 235-moddalari o'rtasidagi farqni aniq belgilash, ayniqsa, "qiynash" va "shafqatsiz muomala" tushunchalarining chegarasini qonun darajasida interpretatsiya qilish tergov xatolarining oldini oladi.
2. **Isbotlashning yangi bosqichi:** Ruhiy qiynoqlarni aniqlashda faqat tibbiy ekspertizaga tayanib qolmasdan, kompleks sud-psixologik va psixiatrik ekspertizalar uslubiyotini takomillashtirish lozim.
3. **Preventiv choralar:** Qiynoqqa solishga imkon beruvchi shart-sharoitlarni bartaraf etish uchun huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining huquqiy ongini yuksaltirish va "Inson qadri uchun" tamoyilini xizmat vazifasining ustuvor yo'nalishiga aylantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, qiynash jinoyati uchun javobgarlikning muqarrarligini ta'minlash — huquqiy davlat qurishning eng muhim sharti bo'lib, u shaxsning daxlsizligi va davlatga bo'lgan ishonchini kafolatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

Normativ-huquqiy hujjatlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023-y.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. (2024-yil may holatiga ko'ra o'zgarish va qo'shimchalar bilan). – Toshkent: Adolat, 2024-y.

3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024-y.
4. Qiynoqlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi turlariga qarshi konvensiya. (BMT, 1984-yil 10-dekabr). O‘zbekiston Respublikasi 1995-yil 31-avgustda qo‘shilgan.

Sud amaliyoti hujjatlari:

5. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori. "Sudlar tomonidan jinoyat ishlarini birinchi instansiya sudida muhokama etishda protsessual qonunchilik normalariga rioya qilinishi to‘g‘risida" 2023-yildagi tahriri.
6. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining qarori. "Dalillar maqbulligiga oid masalalar to‘g‘risida"gi tegishli ko‘rsatmalari.

Ilmiy adabiyotlar va maqolalar:

7. Rustambayev M.H. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat huquqi kursi. Maxsus qism. Darslik. – Toshkent: Complex Print, 2021.
8. Yakubov A.S., Tadjixanov U.R. Jinoyat huquqi (Maxsus qism). – Toshkent: Adolat, 2018.
9. Inson huquqlari bo‘yicha O‘zbekiston Respublikasi Milliy markazi. "Qiynoqlarga qarshi kurashish: xalqaro tajriba va milliy amaliyot" to‘plami. – Toshkent, 2022.
10. Ismoilov Sh. "Qiyinash jinoyatini kvalifikatsiya qilishning dolzarb muammolari" // Huquq va burch jurnali. – 2023. – №4.

Elektron resurslar:

11. O‘zbekiston Respublikasi Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – www.lex.uz.
12. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi rasmiy sayti – www.oliysud.uz.